

Két jelentős hegyaljai birtokos – tolcsvai Bónis György és Baksa István – javainak elkobzása 1670-ben

Ulrich Attila

1670-ben, az első elkobzási hullámban öt hegyaljai mezőváros – Tokaj, Tarcál, Mád, Tállya, Újhely – szőlőhegyein összesen 89 darab szőlőt koboztak el.¹ Az összeírás tartalmazta a szőlőkkel elvett gazdaságok nagyságát, annak felszereltségét, amiből megállapítható, hogy a Szepesi Kamara tulajdonába legtöbb esetben eszközökkel jól ellátott, bortermelésre berendezkedett háztartások kerültek. Veres Mátyásnak például Tokajban házát, 9 szőlőjét, Tállyán új kőházát, 1 hold vetését, 8 szőlőjét és szőlőműveléshez való eszközeit írták össze. Ezenkívül a Szabolcs megyei Lökön 10-10 köblös búza és árpa, 1,5 köből köles vetés, 1 jobbágy és 1 pusztá telke volt. De volt majorsága Eszláron (8 jobbággal), ahol a majorsági épületek mellett 50 köblös búzavetést, felhalmozott élelmiszerkészletet is találunk. Debreceni Ferencnek Tokajban szintén háza és hat szőlője volt, Tállyán szabad, kövel kerített háza rétekekkel, 9 szabad szőlővel, 2 pincével, sajtóházzal, szőlőművelési eszközökkel, valamint telkén 6 taksás házzal, amelynek éves jövedelme 36 Ft 40 dénárt tett ki.

A Hegyalján elkobzott hatalmas kiterjedésű szőlőbirtokok egyik nagy hátránya a promontóriumokon való szétszóródás volt, ezek 1673-ban 8398 Ft 4 dénár munkaköltséggel terhelték a kincstárat. Az ekkor műveltetett 121 szőlőre átlagban 69 Ft 40 dénár költség jutott, ami egy közepes nagyságú szőlő művelési költségének felel meg. A kamara által készített kimutatás nem tartalmazta a kamarai tisztek, a vincellérek és a szőlőpásztorok jövedelmét. A legtöbb bért Szepesi Pál erdőbényei majorságszőlői emésztették fel: a 6 szőlőre 984 Ft-ot fordítottak. Bónis Ferenc 11 lizskai szőlője 570 Ft 35 dénárba, a Nádasdyak tokaji birtokai 555 Ft-ba, a Kemény család tokaji és tarcali szőlői 425 Ft-ba, Veres Mátyás tokaji gazdasága 456 Ft-ba, Szuhay Mátyás tarcali szőlőinek műveltetése 450 Ft-ba került.² A magasnak tűnő művelési költségeket azonban párhuzamba tudjuk állítani a bortermelés nagyságával, az egy hordóra jutó termelési költséggel, illetve a boreladás használatával. Egy 1674-ben keletkezett kimutatás a kamara kezelésében termelt borokat tüntette fel. Az összes bevétel ekkor 851,5 hordó, 20 átalag, 66 icce bor volt. A Nádasdyak birtokán 52 hordó, 13 átalag, 4 puttony bor termelt, művelési költsége 676 Ft, egy hordóra jutó átlaga kb. 11 Ft 55 dénár. Veres Mátyás egykori birtokán 63 hordó, 1 átalag, 18 puttony bort termeltek, a 422 Ft-os művelési

¹ Az első elkobzási hullámban az összeesküvés mellett legkitartóbban résztvevő személyek birtokai kerültek elkobzásra. Például: Kubinyi László, Veres Mátyás, Szuhay Mátyás, Szepessi Pál, Debreceni Ferenc, Bónis Ferenc. Vö. MOL U et C Fasc. 145. No. 6., 1670.

² MOL U et C Fasc. 158. No. 30., 1673. A fiskális szőlők művelési költségei (ahol feltüntették) a következőképpen alakultak: Tokaj 1593 Ft, Tarcál 1451 Ft 54 dénár, Keresztúr (Kisfaluddal és Szegivel) 1232 Ft, Mád és Zombor 806 Ft, Tállya és Rátka 1033 Ft 91 dénár, Erdőbénye 1220 Ft, Liszka 805 Ft 65 dénár, Tolcsva 210 Ft 94 dénár, Szántó 45 Ft. A forrásban lévő újhelyi, monoki adatok nem tartalmazták a művelési költségeket.

költséggel számolva az átlag 6 Ft 64 dénár.³ A Kemény család tokaji és tarcali uradalmának 70 hordós termésére 475 Ft művelési költség, azaz hordónként 6 Ft 78 dénár, Szuhay Gáspáréra 8 Ft 8 dénár, Gyulaffy Lászlóéra 9 Ft 72 dénár, Thököly keresztúri majorságboraira 10 Ft 2 dénár jutott, Szepessy Pál bényei allodiális boraira a vincellér fizetésével együtt 10 Ft 83 dénár hordónkénti ráfordítást kapunk.⁴ 1675–76-ban Szuhay Mátyás szőlőinek termése 31 hordó bor volt, munkára való kiadás 450 Ft, hordónkénti költsége 14 Ft 51 dénár. Szuhay Gáspár szőlőinek 31 hordós és 2 általános termése 348 Ft munkabérből 10 Ft 87,5 dénár (ha a 2 átalagot 1 hordónak vesszük) hordónkénti költséget kapunk. Ebben az évben a kincstárnak az allodiális borokból kb. 108 hordó bora származott (ez hordónkénti átlagban 13 Ft 44 dénár ráfordítást feltételez), ezzel szemben a harmados, negyedes művelésből és árendából mindössze 20 hordó.⁵ 1676-ban a tokaji, tarcali, keresztúri, lizskai, bényei, tolcsvai és pataki majorságszőlők 356 hordó 6 átalag bort adtak, a tokaji uradalom három mezővárosában 18 hordó bevétel lett a szőlők harmados műveléséből, ezenkívül még 17 hordó lőrét írtak össze.⁶

Már ezek az adatok is bizonyítják, hogy a kincstár borkereskedelmének feltételezett haszna az elkobzott nemesi és polgári allódiiumokból származott. Az okkupált, de a kincstárnak nem kellő szőlők harmados és negyedes művelésének többlete pedig a birtokokon termett árendás borokban, illetve a dézsmás adózásban volt. Mádon 1672-ben a fiskális szőlők dézsmájából 3 hordó, 4 köből, 1 icce, 1673-ban 7 hordó, 3 köből, 1 icce bort szedett be a kamara.⁷ További részadatok bizonyítják, hogy a fiskális igazgatás fontosnak tartotta földesúri jogainak érvényesítését, regáléjövodelmeinek növelését. Így nagy hangsúlyt helyeztek a mezővárosok uradalmi (fiskális) kocsmáinak bevételeire: 1670-ben Mádon 81 hordót mértek ki kocsmán, Tolcsván pedig Bónis Ferenc allodiális boraiból 15 hordót fordítottak ugyanerre a célra.⁸

A megmaradt források nem különítették el a borok kimérésének jövedelmét, így nem lehet megállapítani, hogy az 1673–74-ben a fiskális javakból és kocsmából származó 21.099 Ft 20 dénár, és a 17.666 Ft 6 dénár jövedelemből valójában mennyit is tett ki a „diversoriumokban” való borárulás haszna.⁹ Ebben a korszakban azonban a kamarai birtoklás egyik legnagyobb gátja a Rákóczi család földesúri jelenléte volt, akik mint a hegyaljai domíniumok földesurai minden tekintetben elsőbbséget élveztek. A fiskális tisztek panaszkodtak erre a tényre, s amikor a kamara sürgette az éppen esedékes borbevételt, a következő választ írták: „*az Fejedelem dézsmája miat köll varakoznunk mivelük az elsők*”.¹⁰

³ MOL U et C No. 158. No. 31., 1674. A Tokajban művelt 24 szőlő vincellérének fizetése 20 Ft 49 dénár volt, ami szőlőnként kb. 1 Ft 62 dénárt jelent. Ha a tokaji borjövodelmet arányítjuk a vincellér fizetéséhez (bevétel 65 hordó 2 átalag), akkor annak bére a hordónkénti pénzráfordítást 3 Ft 22 dénárral növeli meg. Így az összes költség a Nádasdy birtokokon hordónként 14 Ft 77 dénár, Veres Mátyásénál pedig 9 Ft 86 dénár. Vö. MOL U et C Fasc. 116. No. 12., 1674. Ebben az évben Szabó Bálint kamarai vincellér által a tokaji és tarcali hegyen műveltetett 31 szőlő munkabére 1028 Ft 65 dénár volt.

⁴ MOL U et C No. 158. No. 31., 1674. Szuhay Gáspár szőlőinek termése 46 hordó volt, művelése 372 Ft-ba került. Gyulaffy László birtokai 25 hordó bort adtak, a ráfordítás 243 Ft volt. Thököly Imre keresztúri majorsága 37,5 hordós termésére 376 Ft művelési költség jutott, Szepessy Pál erdőbényei allódiiumának 96 hordós termése 1000 Ft művelési költséggel és 40 Ft-os vincelléri fizetéssel párosult.

⁵ MOL U et C Fasc. 165. No. 3., 1675 körül. Csáky Ferenc szőlőinek termése 18 hordót tett ki, munkabérük 214 Ft 94 dénár, hordónkénti költsége kb. 11 Ft 94 dénár volt. Természetesen a kiszámolt hordónkénti költségekben a vincellérek és pásztorok jövedelmének hányada nem szerepel. Az adatokat vö. OROSZ 1995. 97., illetve MOL U et C Fasc. 117. No. 4., 1675. A termelt 108 hordó borból azonban 10-et egyéb kiadásokra vontak el, így a tényleges bevétel 98 hordó volt.

⁶ MOL E 705. 4. cs., 1676.

⁷ MOL U et C Fasc. 117. No. 2., 1673.

⁸ MOL Filmtár 3945. d.

⁹ MOL E 210. 42. cs. 159. t. 19. sz., az 1670–74 közötti fiskális javak jövedelmei.

¹⁰ MOL E 705. 4. cs., 1676.

A fentebb leírt terméseredmények természetesen a műveltetés minőségén túl elsősorban az időjárás függvényei voltak. A Szepesti Kamara 1675-ben – bizonyára tudni kívánták a birtokába jutó szőlők optimális terméseredményeit – egy nagy összeírásban rögzítette a szőlők legfontosabb adatait. A felmérés sok tanulsággal szolgál, és más évekből származó adatokkal összevetve látható, hogy a pusztulás, amely a XVII. század 70-es éveinek elejétől kezdve általános folyamat volt a Hegyalján, a fiskális birtokokra, valamint a harmados, negyedés művelésű szőlőkre fokozottan igaz. A Nádasdy család tokaji szőlőinek optimális termése 94 hordó, értékük ekkor 26.180 Ft, művelési költségük 626 Ft 96 dénár, a vincellér fizetése 25 Ft, így az egy hordóra eső termelési költség mindössze 6 Ft 93 dénár volt. Thököly Imre bodrogkeresztúri szőlőinek termése 67 hordó, értéke 18.400 Ft volt, művelési költsége 392 Ft, 1 hordóra jutó átlaga 6 Ft 22 dénár, ha a vincellér fizetését szintén 25 Ft-ban számoljuk. A jelentős Szepessy bényei allódium 133 hordós termése (27.060 Ft értékben) 1059 Ft-ba került, átlagos vincelléri fizetéssel számolva hordónként 8 Ft 15 dénár költséget jelentett. A forrásból egyértelműen kiderül, hogy a kincstár igyekezett megszabadulni a kezében lévő szőlőktől, a harmados, negyedés művelők, árendások aránya 1675-re óriásira duzzadt. A bérlők között sok olyan személyt találunk, akiről feltételezhető, hogy borkereskedelemmel foglalkozott. Gróf Wolkra Tokajban Baksa István 24 hordót termő, Tarcalon Király Mihály 7 hordót, Garai László 4 hordót termő birtokát, valamint Gönczy András 6 szőlőjét, Cseh Mihály 6 szőlőjét, Tokaji János 4 szőlőjét árendálta. Bekapcsolódtak a szőlőtermesztésbe és borkereskedelembe a kamara tisztjei is. Holló Zsigmond például Nagy András 9 szőlőjét árendálta 8 hordó borért. A nagyarányú bérlések mellett azonban sok olyan szőlőt találunk, amelyet senki sem művelt, elhanyagolták, semmit sem teremtek.¹¹ A szőlők minőségének romlása ellenére a kamara 1679-ben, a kezében lévő 489 db szőlőből még mindig 144 szőlőt (29,44%) műveltetett. Harmados és negyedés művelésbe mindössze 128 (26,17%) került, 272 birtok (55,62%) művelés nélkül maradt.¹²

A kérdés lényegében az, hogy a kevés birtokot bíró személyek, mint például Bónis Ferenc, Baksa István, Veres Mátyás, Garai László, Tokaji Nagy András, Besseney Mihály, Pap Izrael, Szemere László vagy éppen azok a Szuhay testvérek, akiknek kezén a legdrágább szőlőket találjuk (a Rákócziakon kívül persze) a Hegyalján bevételeikkel mennyit is „javítottak” társadalmi pozícióikon, illetve hogyan és mibe fektették (fektethették) borjödelmük nagy részét?

A borait főleg Lengyelország felé értékesítő nemesség esetében kézzelfogható a tőkekoncentráció igen fontos jelensége. Nem melleleg ez a nemesség vagy ez a hegyaljai réteg alapján véve tőkeerősebb főleg hagyományos mezőgazdasági termeléssel foglalkozó társainál. Ugyan a szőlőtermesztés magas rezsit és meglévő készpénzállományt kívánt, azonban a haszon sokkal nagyobb volt. A kiadási oldalon a még kis mértékben meglévő jobbágyi robotmunkán kívül jelentős összegeket kellett investálni a szőlőművelésbe, a szőlők védelmébe, a szüretbe, a szakemberek alkalmazásába, a pincék folyamatos karbantartásába, az eszközök beszerzésébe, a sajtó- és borházak építésébe. Azonban a jobban termő helyekről származó, edesebb, finomabb, jobb minőségű bort 20–30 Ft körül lehetett eladni, az ettől még jobbakat egészen 35–50 Ft körül vásárolták, az aszúféléket pedig 60–120 Ft körül értékesítették félhordónként. A történeti kutatások bizonyították, hogy ezzel szemben egy-egy szőlő éves művelése – ha arányosítjuk a termőképességével – 6–12 Ft hordónkénti ráfordítást igényelt. A haszon tehát az esetek döntő többségében minimum 100% volt, ami jelentős kihatással volt a személyes gyarapodásra és a kölcsönügyletekre (ULRICH 2005.).

¹¹ MOL U et C Fasc. 70. No. 6., 1675.

¹² MOL U et C Fasc. 154. No. 1., 1679. Az összeírás nem tartalmazza Gönc-Ruszka, Olaszi, Szurdok, Szerencs, Monok, Sárospatak, Sátoraljaújhely felméréseit.

Tolcsvai Bónis Ferenc liszcai birtokairól fennmaradt egy értékes összeírás, amely jól mutatja – Baksához hasonlóan – a szőlőbirtokos nemesség relatív tökeerősségét és jelentős befektetéseit. A mezővárosban a Kocsord utca végén volt egy „derék” pincéje, amely több száz hordó tárolására volt alkalmas. Az összeírók 73 borral teli, és 40 üres hordót számoltak meg ott. Érdekes, hogy a pince pados volt, ahol jelentős számban deszkákat (fenyő, bükk, tölgy) jegyeztek fel. Bónisnak a mezővároson belül egy jelentős telekkel bíró háza volt, belseje jól berendezett állapotban. A ház körül lóistálló, jégverem, gyümölcsös és (jó sövényvel kerített) veteményeskert, csűrös kert, kamra, „sajtóház”, nagy borház, vincellér ház, pincék, szekérszín került kialakításra. A borház maga a sajtóházból nyílt, benne 30 hordót, padján összesen 44 deszkát találtak. Az udvarról nyílt egy nagyobb és egy kisebb pince. Kutatásunk során nem talákoztunk olyan forrással, amely bizonyítja pincejártok szerteágazódását: ebben az esetben három ágra tagozódott ázott pincével van dolgunk. A liszcai hegyen 72 hordós termésű 11 szőleje, kúriája után két nyomásban földjei voltak, „kiknek szamát hirtelen nem Tudhatni”. A Bodrogon túl gyümölcsöskertje, 2 darab (2 szekér szénát termő) rétje, a szőlők alatt rétecskéi és még egy 7 szekér szénát termő kaszálója volt. A vámosújfalusi határban három réjtét írták össze. Bónis Ferencnek Szegi faluban két kúriája állt, az egyik zsindeyes, melyet korábban Usz Istvántól vásárolt meg, ehhez veteményes és oltványos kert tartozott. Másik kúriája szalmával fedett. Szőleinek száma a falu hegyein 6, termésük 32 hordó, így Bónis Ferenc évente körülbelül 104 hordó borral gazdálkodott.¹³

Surányi részbirtoka sok településből állt ugyan, de a falvakban magas a pusztatelkek száma, és viszonylag kevés jobbágycsalád élt bennük.¹⁴ A Surányban lévő nemesi kúriához 58 hold föld (72 köből maximum), 2 darab rét, 5 szekér szénát termő és egy közös erdő tartozott. Birtokait egy jobbágyi származású, surányi официális irányította, akit felvettek a jobbágynévsorba is.

település	fő	férfiak	ökör	ló	tehén	sertés	telek
Surány	8	4	16	–	16	15	5
Fejércse	2	2	–	1	–	–	1
Csaroda	6	5	14	–	9	8	3
Balásir	1	1	–	–	–	3	0,5
összesen	17	12	30	1	25	26	9,5

Pusztatelkeinek száma Surányban 2, Papiban 2, Csarodán 4, Balásirban 3, Aszten, Kismuzsalyban, Halmiban, Kökényesden és Turcson 1-1, összesen tehát 16.

Jobbágynak kötelezettsége a Surányban meghatározott etalonnal megegyező mértékű. Érdekes, hogy a census alapjának az ökörszámot és nem a teleknagyságot tekintették, így a 6 ökrös gazda 1 Ft, a 4 ökrös 66 dénár, a 2 ökrös 33 dénár, az ökör nélküli pedig 24 dénár cenzussal és karácsony tyúkjával tartozott. Gabonából kilencedet, sertésből tizedet adtak. Robotolni „cimborában” robotoltak, 2 jobbágy alkotott egy igaerőt, egyébként minden második nap munkálkodtak a földéken, a réteken és a szőlőkben is. Földesúri haszonvételei ezenkívül Papiban (erdő) és Balásiron (vízimalom) voltak, ez utóbbi 8 köből gabonát hozott neki évente.

Elkobzásakor a füzéri uradalom tulajdonosa ugyan Nádasdy Ferenc és örökösei voltak, de annak bérletét évi 3000 Ft fejében 1668-ban Bónis Ferenc váltotta meg, így az 1670-es elkobzásakor ő bírta az uradalmi haszonvételeket is. Ez a tulajdonosi „bizonytalanság” meglátszik a forrásokon, ugyanis az összeírók egy-egy esetben a két földesurat jelölték meg, legtöbbször azonban a neveket

¹³ MOL U et C Fasc. 18. No. 2. 1670. július 14.

¹⁴ MOL U et C Fasc. 15. No. 26.

kihagyva készítették el összeírásaikat. Ez az összeírási „szokás” a füzéri uradalom esetében jól mutatja a tulajdonjog körüli bizonytalanságot. Megjegyezzük, hogy valamennyi forrás esetében a már kamarai tulajdonban lévő birtokoknál jelölték a korábbi tulajdonos személyét. Bármilyenek is a források, az 1672. március 22-én készült összeírás beszámol egy településeiben kisszámú, viszont annál jelentősebb birtokról.¹⁵

település	fő	férfiak	ökör	ló	tehén	borjú	sertés	juh	méh	szőlő	telek
Füzér	49	83	90	–	50	53	141	130	6	–	44
Filkóháza	46	78	85	2	76	38	202	204	29	–	15 ¼
Pálháza	33	53	64	5	54	39	123	67	23	16	32
Vily	38	58	30	10	40	43	101	39	11	39	35
Vágás	1	3	2	–	4	–	2	–	–	–	1
Komlós	1	–	–	–	–	–	–	–	–	–	szabados
összesen	168	275	271	17	224	173	569	440	69	55	127 ¼

A hegyaljához közel eső, erejében csökkenő, de legalábbis a korábbi füzéri domínium nagyságához és geopolitikai jelentőségéhez képest „jelentéktelenebb”, szabaddá váló, árendálható jószág nem hiába került a gazdag borkereskedő érdeklődésének középpontjába. Amint azt láthattuk, Bónis igyekezett hagyományos birtokokkal kiegészíteni bortermelő gazdaságát, mert mint utaltunk rá, személyének földesúri tekintélyt ez kölcsönzött. Hiába a nagy vagyon, a jelentős kereskedelmi összeköttetések, ha a kor szellemisége a földesúri státuszt a birtoknagyságban, a jobbágyok, majorok számában és nagyságában mérte, és figyelmen kívül hagyta a ténylegesen számító pénzügyi helyzetet.

A füzéri domínium bérlésének kiválasztása valószínűleg jól átgondolt döntés volt Bónis részéről, ha már évente képes volt 3000 Ft-ot fizetni érte. Egyrészt igen jól mutatott a birtoklási listán a füzéri váruadalom neve, másrészt a domínium ebben az időben kevés kárt szenvedett. Ez látszik a jobbágyszámban, illetve a jobbágyok által birtokolt jószágmenységben is. Ami még nagy szerepet játszhatott a hegyaljai birtokos döntésében, az a szokásokon alapuló jobbágyi teher mennyisége és a szokásjog lehetett. Az uradalom területén ugyanis a jobbágyi robot egyik általános vonása a falvanként 500 szőlőkaró, illetve 150 hordófal készítése volt az úr számára. Egyébként az egész uradalom területén jelentős a jobbágyi adóteher. Füzéren Szent György és Szent Mihály napján 2–2 Ft cenzust fizettek jobbágyfőként, karácsonykor pedig összesen 12 tyúkot, 4 ludat, 40 tojást, 1 icce vajjat és fél icce mézet. Kilencedet a bárány kivételével mindenből adtak. A robot heti egy napot tett ki, és ehhez jött a faluban lévő allodiális szőlőben való munkálkodás. A településen földesúri vámot, malmot, mészárszéket, kocsmát jegyeztek fel, a mészárszék árendája évi 5 Ft volt. Erdejében 2000 sertést makkoltathattak. Filkóháza jobbágyai cenzusként 32–32 Ft-ot fizettek, karácsonykor további 5-öt. Szőlőmunkájukat is pénzen váltották meg (5 Ft 40 dénárral és 1 köből allodiális szőlőből származó borral). A faluban lévő malmot 8 Ft-ért árendálták.

Filkóházán jelentős számú iparost is találunk, szabókat, szücsöt, vargát, kovácsot, kerülöket. A szabók és a szücs árendás, évente 18, 11, és 16 Ft-ot fizetett, a varga pedig késztermékekkel adózott. A faluban a jobbágyokat kötelezték a boroshordóknak való fa vágására. A pálháziak cenzusa 4–4 forint, karácsonykor 8 tyúkot, 2 ludat, 40 tojást, 2 icce vajjat, 1 icce mézet, 2 szekér szénát, és 1 köből komlót adtak. Külön szolgáltatás volt a „juhász pénz”, évi 1 Ft 80 dénár. Gabonából kilencedet, sertésből tizedet adtak, évente 1–1 zsákkal tartoztak. A faluban fogadót találunk vámmal,

¹⁵ MOL U et C Fasc. 15. No. 12. 1672. március 22.

malmot kendertörő kövel, 6000 sertésnek való erdőt. Robotjuk megegyezett a füzérikével, a különbség annyi, hogy a mátyásházi hegyen lévő majorságszőlőt is művelniük kellett. A Vily településen élők cenzusa 6–6 Ft, karácsonykor 10 tyúk, 4 lúd, 2 szekér széna, 2 kappan, 6 tojás, 4 icce vaj, 2 icce méz volt. Gabonából kilencedet, sertésből tizedet adtak, évente 1–1 zsákkal tartoztak. A Bosia folyón 2 földesúri malom állt, 200 sertésnek való erdőt találunk a falu hegyén, robotolniuk szintén Mátyásházán kellett. Vágáson egy jobbágy lakott, szolgálatairól nem tudunk semmit, Komlóson pedig egy szabados élt.

A majorsági központot Füzéren hozták létre, ahol három nyomásban 493 kassai köblös földet sajátítottak ki a földesúr számára. A rétekről 324 szekér szénát lehetett kaszálni. Rétmajorságot alakítottak ki Pálházán 37 szekér, és Vilyen 28 szekér nagyságban. A rétmajorság nagysága tehát 389 szekérnyit tett ki.

A Sátoraljaújhelyen élő, zempléni nemes, Baksa István aktív részese volt az összeesküvésnek. Az inkább a hegyaljai szőlőtermesztés előnyeit élvező, tanult Baksa gyorsan a kamara célpontjába került, birtokelkobzásra ítélték. Így került okkupálásra kicsiny duplini birtoka. A 230 köblös föld- és 35 szekér szénát termő réttallódiummal rendelkező birtokhoz négy település tartozott: Duplin, Wiszlava, Potocska és Bodonlaka. A településeken három soltész élt, cenzusuk (két főnek 30–30 Ft, egy főnek 42 Ft évenként) összesen 102 Ft-k ot tett ki egy évben. Egész telkes jobbágy 6, fél telkes 26 (összesen 27 családfővel), $\frac{3}{4}$ -ed telkes 5, $\frac{1}{4}$ -ed telkes 42, zsellér 9 élt a településen. A magas jobbágyszám jelzi, Baksa birtoka nem szenvedett kárt a fegyveres harcokban. Bortermelésével hozható összefüggésbe, hogy két településen, nevezetesen Wiszlaván és Potocskán „görög boltot” is találtak az összeírók. A görög kereskedők mindkét faluban 16–16 Ft éves bérletet fizetett.¹⁶

Baksa István azonban nem felvidéki birtokaiból, hanem hegyaljai vagyonaiból élt. Újhelyen lévő kőházához malom, 40 köblös allódium és 10 szekér szénát termő rét tartozott. Sok más birtokhoz hasonlóan a szőlőtermesztésből szerzett vagyont földbirtokvásárlásba fektette, így lett aztán birtokos Vissen, Kenézlőn, Zalkodon, Bercelen (Gercsely?) is, amelyek átkelve a Tiszán könnyen elérhetőek voltak Újhelyről. Valószínűleg a szőlőtermesztéssel hozható összefüggésbe Ung vármegyei birtokai is (Ungvár, Császlóc, Voronkó).

Szabolcsi birtokain Vissen, Kenézlőn és Zalkodon nemesi telek és mindezekben a helyeken kialakított majorságai jelzik birtoklási szándékát. Vissen 225 köblös föld és 300 szekér (!) szénát adó rét, Kenézlőn 53 köblös föld és 6 szekér szénát termő rét, Zalkodon 125 köblös major és 30 szekér szénát termő rét került kialakításra. Jobbágyainak száma Vissen 40 féltelkes, Zalkodon egy puszta egész telkes, Bercelen pedig Rákóczi Ferentől inskribált 5 egész telkes, 3 féltelkes jobbágy és 3 zsellér volt. Ez a jobbágyszám kevés lehetett az elszórtan fekvő és viszonylag nagy kiterjedésű majorságok műveléséhez. Baksa valószínűleg ezért is „bérelt” jobbágyokat I. Rákóczi Ferentől. A jobbágyok elégtelen száma pedig szolgálatuk magas fokáról árulkodik. Földesúri haszonvételeinek alacsony volta Baksa viszonylagosan „új birtokosságára” hívja fel figyelmünket. Földesúri haszonvételekre alkalmas épületei – kocsmá, szárazmalom és tiszai vám – csak Kenézlőn kerültek összeírásra, de úgy, hogy ezek becsértékét és éves hasznát nem közölték.

Ung vármegyei birtokai hasonló helyzetben voltak. Ungváron egy puszta nemesi háza volt 57 köblös majorsággal és 20 szekér szénát termő réttel. Császlócon 4 egész telkes jobbágycsalád lakott, a puszták száma 3 (ebből 2 egész, egy féltelkes). Voronkón egy soltészt, egy soltész telket írtak össze, valamint 5 féltelkes jobbágyot és 3 zsellért. A gyermektelenül meghalt, Újhelyen lakó Baksa István birtokait – szőlőbirtokainak értéke nélkül(!) – 1686-ban 11.238 Ft-ra becsülték.¹⁷

¹⁶ MOL U et C Fasc. 157. No. 73.

¹⁷ MOL U et C Fasc. 84. No. 106. 1686.

Egy másik forrás szerint alföldi birtokainak központja Vissen volt, ahol nemesi kúriája körül szép gazdaságot épített ki. Majorságában jelentős állatállományt tartott.¹⁸ A kúriához tartozó kertben 3 boglya szénát termő rétje volt. Allódiuma 40 köblös földből – ahol 100 köblös búzavetés volt – és 100 szekér szénából álló rétből állt.

A forrásból magyarázatot találunk a viszonylag magas ökörszámmra. Egyedülálló, hogy az összeírásban rögzítették a konvenciókat, a gazdaság „majorgazdáját”-át és „gazdasszonyát”-át, akik feleltek a kúria környékének gazdálkodásáért. Baksa külön alkalmazott egy mészárosot, Hottykai Jánost, akinek éves fizetése 10 forint volt, amíg az előbb említett majorgazdának feleségestül 16 Ft és más természetbeni juttatások. Kenézlőn szabad háza volt kocsmával a telkén, ahol borait árulhatta. Kenézlő birtoklása szintén megfontolt választás volt részéről, és az is, hogy éppen itt alakított ki kocsmát, ugyanis a falu az egyik jelentős tiszai átkelő volt (gázló), egyben kereskedelmi út futott át itt, amely a legrövidebb út volt Sárospatak felé a Partiumból. A faluban csupán egy alattvalója volt, egy csizmadia, aki munkájával szolgált. Baksának Zalkodon 4 pusztá telke volt, amelyből egy nemesi telek 40 köblös földdel. Korábban a településen még 5 jobbágytelket elzálogosított a szintén rebellis Szentkirályi Mihálynak.

A választ arra, hogy az egyébként – a források szerint is – megfontolt Baksa miért kerülhetett a kamara figyelmének középpontjába, magyarázatot ad birtokainak 1675-ös felértékelése. Ha áttekintjük javait, akkor láthatjuk, hogy jobbágyainak száma, illetve birtokainak nagysága elenyésző egy középirtokosi uradalomhoz képest, de birtokainak berendezése, felszereltsége legalább olyan szintű. A lényeg, mint korábban is említettük szőlőbirtoklásában keresendő. Újhelyen, Erdőbényén, Liskán, Tolcsván, Tokajban és Redmecen 10 szőlője volt, amelyek 145 hordós bortermésre voltak képesek. Az adat igen nagy volumenű szőlőtermesztést feltételez, amelynek tőkeértéke és minden évben újratermelődő haszna Baksát életkörülményeivel – gazdasági, anyagi szempontból – a középirtokos nemesek sorába emelte. Birtokainak összértéke 1675-ben vetekszik a Forgách, Szemere, Fáy, Keczer javakkal, vagy akár a balogi uradalom értékével: 56.449 Ft 66 dénár!¹⁹

Korábban említettük a köznemesek kategorizálásának nehézségét. Úgy véljük, a gazdaság- és társadalom-történetírásnak e tények figyelembevételével kell kategorizálnia, esetleg új kategóriákat felállítani a nemesség gazdasági, családi és társadalmi viszonyainak vizsgálatánál!

Hogy Baksa birtokai a kamra fontos célpontjává váltak, azt megerősíti az a tény is, hogy meglepően sok, különböző időpontban készült forrást készítettek róluk. Különböző vármegyékben fekvő birtokairól fennmaradt egy 1670. augusztus 6-ával induló kamarai felmérés.²⁰ Először az értékesebb hegyaljai tulajdon került vizsgálat alá. Sátoraljaújhelyben szabad házát vették nyilvántartásba, amelynek belső elrendezése kúria jellegű tükrözőtt. A lakóház mellett lóistállót, 2 zsellérházat, gyümölcsöskertet, a mezővárosban malmot, 18 hold földet és a Sátor hegyen 60–70 hordó bort termő szőlőt írtak össze. Sárospatakon Baksának szintén volt kúriája, amely nagyobb volt az újhelyinél. A pataki kúria közel feküdt a várhoz, és még részek tartoztak hozzá Kispatakon, ahol kialakították a majorsági központot majorházzal, gyümölcsös- és káposztáskertekkel. Harmadik kúriája – igaz fából – Vissen épült fel, palánkkal kerített volt, jellegét tekintve igazi majorsági központ, amit az itt tartott allodiális állatok száma is jelez. Negyedik kúriája Kenézlőn állt. Abban Csizmadia János lakott: ez a kúria tehát valójában nem alkotta szerves részét a földesúr majorkodtatásnak. Baksa hegyaljai és ahhoz közel eső birtokainak jobbágysága minden nap (!) robotolt, ellenben más szolgálatról az összeírók nem tettek említést.

¹⁸ MOL U et C Fasc. 44. No. 80. 1673. április 27. 32 lúd, 40 tyúk, 25 kacsa, 3 pulyka, 8 ígás ökör, üsző, tinó, borjú és tehén összesen 36 és 3 bika.

¹⁹ MOL U et C Fasc. 44. No. 81. 1675. december 29.

²⁰ MOL U et C Fasc. 92. No. 8. 1670. augusztus 6–11.

település	fő	férfiak	ökör	ló	tehén	sertés	juh	méh
Alsó Redmec	1	2	2	–	4	25	–	–
Kis Bósva	11	7	2	10	20	84	6	–
Hotyka	5	5	2	12	–	2	68 ²¹	–
Viss	22	21	76	18	44	100	270	–
Balsa	2	2	12	–	6	24	–	30
Gercel ²²	12	13	22	2	15	59	–	33
Vágás	1	–	–	4	1	8	–	–
összesen	54	50	116	46	90	302	344	63

Az összeírt jobbágycsaládok között 6 szabadost és 7 zsellért említettek, pusztá telkeinek száma 14.

A kamara emberei augusztus 11-én érkeztek meg Sáros vármegyei birtokaira, ahol jelentős jobbágyi lakosságot találtak. A Duplin központú birtokok száma szerény volt ugyan, de a bennük élő jobbágyság annál nagyobb gazdasági erőt képviselt. Kiemelkedően magas volt a falvakban élő soltészcsaládok és „papság” (sic!) száma.

település	fő	férfiak	ökör	ló	tehén	sertés	juh	méh	telek
Duplin	5	7	12	6	13	18	–	12	5
Potocska	8	11	10	4	15	32	–	8	8
papság	6	7	10	3	13	19	–	6	6
Vislova	5	10	14	6	13	27	25	5	5
papság	1	3	2	2	2	4	–	–	1
összesen	25	38	48	21	56	100	25	31	25

Duplinban a majorház helyettesítette a földesúri kúriát, ahol 2 szobás, 2 kamrás, istállós, csűrös kertes elrendezést találtak. A jobbágyok adózása készpénzadóból, vetés utáni kilencedből, természetbeni cenzusból és minden napi robotból állt. Duplinban 20 Ft készpénzt, 10 köből zabot, 24 tyúkot, 12 ludat, 5 icce vajat, 1 borjat, 2 font faggyút adtak a jobbágyok. Potocska évi 150 Ft-ot fizetett, a papság külön 15-öt, a soltészek „furmány pénze” 39 Ft, a trágyahordás megváltása („ganajat hogy ne hordják”) további 15 Ft volt. Tyúkot 60 darabot, ludat 25-öt adtak évente Baksának. Vislova jobbágysága évente 200 Ft-ot, a soltészek 42-öt, a papság 15-öt, a trágyahordás elkerülésének váltása 28 Ft volt, emellett 18 ludat szolgáltattak be. Potocska és Vislova lakossága, ha nem rendelték őket szüretre 2 Ft 60 dénárt illetve 32 Ft 40 dénárt fizetett. A vilsoviai robotja 2 nap szántás volt a duplini majorban, ha nem kellett szántaniuk 1 Ft volt a váltása fejenként. Aratásra 9 kaszást és 19 aratót küldtek. A kis uradalom jobbágyságának „néha” szekereznie is kellett. Egy másik, korábban említett összeírás szerint sárosi birtokainak jobbágyi állapota az alábbi táblázatban lett összefoglalva.²³

²¹ Az összeírt állatok mind kecskék voltak.

²² Valószínűleg a mai Tiszabercel.

²³ MOL U et C Fasc. 92. No. 8. 1670. augusztus 6 – augusztus 11.

település	fő	férfiak	ökör	ló	tehén	sertés	juh	méh	telek
Duplin	31	42	44	32	52	93	–	13	?
Potocska	29	31	60	32	69	95	1	50	?
Vislova	38	54	74	32	105	169	80	22	?
Bodonlaka	6	9	36	16	17	–	–	–	?
összesen	104	136	214	112	243	357	81	85	?

A Wesselényi-összeesküvésben fontos szerepet vivő Bónis (a negyedik kivégzett), illetve a jurátus végzettségű, mérsékeltebb Baksa, illetve az itt most konkrétabban nem vizsgált Veres Máttyás és Garai László a szőlőjövödelmekből felhalmozódó jelentős készpénzmennyiséget visszaforgatta, főleg – amint láthattuk – földbirtokba. Tehették ezt, mert kismemesi (középnemesi)-mezővárosi polgári létük (jólétük) a kor szokásainak és a társadalmi mérőfoknak megfelelően csak bizonyos fokig sorolta őket a vármegyei „elitbe”. Ezért érthető a gazdaságilag-pénzügyileg vonzó Hegyaljához közeli birtokvásárlásuk még akkor is, ha az jövedelmezőségében messze alatta maradt boreladásaikból származó bevételeiknek. A két nemes borbevétele évente meghaladta a 3000 forintot, amely egy nagyobb uradalom éves készpénzbevételével vetekedett. Ha ebből a szemszögből vizsgáljuk a borkereskedelem jövedelmezőségének kérdését, könnyen érzékelhető, hogy a szőlővel való foglalatosság tulajdonosait könnyen extraprofitához juttathatta.

Irodalom

OROSZ 1995.

Orosz István: Uradalmi és paraszti gazdálkodás Tokajban a 16–17. században. In: Tokaj. Várostörténeti tanulmányok I. Szerk. Bencsik János – Orosz István. Tokaj Város Önkormányzata, Tokaj 1995. 87–109.

ULRICH 2005.

Ulrich Attila: A Rákóczi család uradalmi bortermelése és bortermelésük haszna a 17. század második felében. [Produkcija vína a jej výnosy na rákócziiovských panstrách.] In: Povstavine Františka II. Rákócziho 1703–1711. v novšom približení. Ed. Peter Kónya. Acta Facultatis philosophicae universitatis Prešovensis. Prešovská Univerzita, Filozofická fakulta, Prešov 2005. (2006) 287–304.

ULRICH Attila

Jósa András Múzeum

Nyíregyháza

H–4401 Pf. 57.

e-mail: ulrich@jam.nyirbone.hu

Confiscation of the possessions of two significant landlords – György tolcsvai Bónis and István Baksa – from the Hegyalja region, in 1670

After the disclosure of the conspiracy by Wesselényi, the Royal Chamber (central economic-financial government of the Hungarian Kingdom) together with the Szepes (Spiš) Chamber started confiscations of unprecedented scale. They affected different classes of the contemporary society: magnates and gentries, citizens of agrarian and of free royal towns. Many soldiers and villeins had to leave their homes and possessions. Among the confiscated properties we find traditional allodia producing hard food and dealing with animal husbandry, but there were also wine-lands belonging to nobility. The latter, situated at the Hegyalja (Tokaj) region enabled conditions for a more modern farming. Cash money earned from wine production made it possible to start new investments. In the present short article the process of confiscation of some Hegyalja gentry properties is described. Despite of their being gentries they were able to significantly strengthen their social position with the help of the capital based on producing and selling wine.

Attila ULRICH

Jósa András Museum

Nyíregyháza

H-4401 Pf. 57.

e-mail: ulrich@jam.nyirbone.hu